

vorst wilden vastleggen, zich te houden aan de concordaten, die in België eenmaal met den paus waren gesloten. Hun oppositie ging dan ook tegen het verleenen van een privilegie aan de gereformeerden. Dit konden de roomschen krachtens hun beginsel niet dulden. Hier trad de diepgaande klove tusschen de historisch-voelende noord-nederlanders en de roomsche belgen het duidelijkst aan het licht. Tusschen deze beiden was geen verzoening mogelijk. Maar evenmin op den duur tusschen de thans op het genoemde punt verbonden liberalen en roomsche belgen. Deze laatsten toch konden op den duur niet aflaten van hun eisch tot het verleenen van eene exceptioneele positie aan de roomsche kerk bij de wet; een eisch, dien de liberalen nooit zouden kunnen aanvaarden. Zóó moest deze onnatuurlijke vereeniging ten slotte wél worden ontbonden.

HOOFDSTUK VII.

Willem I als opperbestuurder der Nederlandsch-hervormde kerk tegenover de afgescheidenen

Gedurende de regeering van Willem I bleef het opperbestuur over de hervormde kerk geheel in zijne handen. De koning gevoelde en toonde zich haar schutspatroom, die in dat opzicht met haar kon handelen, zooals hij het voor haar nuttig en noodig oordeelde. Naar zijne overtuiging maakte hij hierbij eenvoudig gebruik van een recht „door de Souvereinen dezer landen, sedert de reformatie uitgeoefend”. Oranje had in het bijzonder tegenover de nederlandsch-hervormde kerk eene roeping, maar kon zich dan ook als haar souvereine beschermheer doen gelden. Dit besef sprak bij Willem I zóó sterk, dat hij zich door het algemeen reglement, waaraan de kerk door hem was onderworpen, zelfs niet gebonden gevoelde. Hij kon het niet alleen intrekken, maar ook wijzigen; hij meende zelfs besluiten te kunnen nemen en verordeningen te kunnen maken, die strikt genomen niet in het kader van dat reglement pasten, als naar zijn oordeel het belang der kerk zulks eischte. Waar hij het wensche-lijk achtte, verscherpte hij, buiten dat reglement om, zijn invloed op den gang der kerkelijke zaken. In één woord: hij oefende in den meest volstrekten zin het *jus majestaticum circa sacra* uit.

Doch afgescheiden van dit persoonlijk standpunt van den vorst, werkte de bestuursinrichting, die de kerk bij het algemeen reglement had verkregen, er belangrijk toe mede, om den staat het dagelijksch bestuur over de kerk te verzekeren. Men vergete toch niet, dat de synode telken jare slechts zeer kort bijeen was en vóór 1827 de algemeene synodale commissie niet bestond. Er was dus geen ander adres voor de geregelde afdoening van zaken dan het ministerieele departement. En men zocht dit des te eer, omdat men zeer goed wist, dat de synode zelf in zeer groote mate afhankelijk van dat departement was, en zonder den steun van den Chef van het

departement en zijn secretaris-generaal, die geregeld hare zittingen bijwoonden, zeer weinig vermocht. Het is dan ook merkwaardig uit de stukken na te gaan met wat al heterogene zaken men de regeering lastig viel en voor hoevelerlei haar gezag werd ingeroepen. Zelfs onderwerpen, die de regeling der godsdienstoefeningen betroffen, werden aan haar oordeel onderworpen. Voor handelingen, die men in predikanten afkeurde, hoopte men, door haar steun, voortaan verschoond te blijven. Men zocht dáár hulp om een bepaald predikant beroepen te krijgen. En nu zwijgen wij nog van de tallooze aanvragen om geldelijken steun, waarvoor het departement het aangewezen kantoor was ! Doch genoeg, om den indruk te verkrijgen, dat de synode in naam, doch de regeering inderdaad de kerk bestuurde en door deze als de algemeene vraagbaak werd beschouwd. Het scheen wèl alsof de practijk de synode hoe langer zoo meer tot een bescheiden college van bijstand en advies maakte, dat door het werkelijk uitvoerend bewind, namelijk het ministerieel departement, op gezette tijden geraadpleegd werd. De kerk werd facto van uit het Binnenhof bestuurd.

Over het algemeen heeft de kerk zich bij dezen gang van zaken nedergelegd. De overheerschende richting mocht van oordeel zijn, dat de vrijheid haar zeer zuinig was toegemeten, gaarne bracht zij dit offer ter wille van den machtigen steun, dien de koning daartegenover aan de kerk verleende. Te meer waarde had deze in hare oogen, nu, door de vereeniging met België, het aantal roomsch-catholieken in het koninkrijk der Nederlanden dat der protestanten overtrof en de historische positie der hervormde kerk dientengevolge niet zóó zeker als vroeger was. In deze omstandigheden was haar hoop vooral op den vorst van hare eigen kerkelijke belijdenis gevestigd. Zoolang hij zich haar beschermheer gevoelde en voor hare belangen in de bres stond, zouden de roomschen niet bij machte zijn, haar het karakter van volkskerk te ontnemen of aan hare, in menig opzicht nog in de practijk bestaande, bevoorrechte positie te tornen. Is het wonder, dat men op dit standpunt, ter wille van den gunst des konings, zich veel gebondenheid aan en afhankelijkheid van zijn souverain en het ministerieel departement getroostte ?

Daarbij kwam echter nog eene overweging. In de gegeven omstandigheden, waarin de roomsch-catholieken zóó sterk waren, was aan de eenheid der hervormde kerk, als bolwerk daartegen, des te meer gelegen. Die eenheid te bewaren, was een kerkelijk en een volksbelang. Doch dit was niet gemakkelijk, vooral niet wanneer de oude „preciesen” vrij spel kregen en allerlei sectarische neigingen zich konden doen gelden. In Noord-Holland, namelijk in Amsterdam; in Zuid-Holland, zooals in en om Leiden en Woerden ; in Zeeland in het land van Axel waren vroeger en later, vooral onder de eenvoudige volksklasse, stemmen gehoord van afkeuring met de bestaande inrichting der hervormde kerk. En men wist zeer goed,

dat wat dààr zich had uitgesproken, op verschillende andere plaatsen in veler hart sluimerde. Maar ook gevoelde men duidelijk, dat de onder-strooming van deze bewegingen geen andere was dan de begeerte om, door meerdere vrijheid voor de kerk, zijne eigen leeropvatting daarin tot heerschappij te brengen. Dit laatste nu druischte vierkant in tegen den geest van de meerderheid der kerkelijke leidslieden dier dagen. Want zij, bang voor uitersten en verlangend eene vreedzame verbinding tusschen oud en nieuw, achtten een gematigd en verdraagzaam christendom de voorwaarde voor eene gelukkige volksontwikkeling en beschouwden de ééne volkskerk en de ééne volkschool daarvoor het aangewezen voertuig. Men moet zich in den geest dier dagen ter dege verplaatsen om dat standpunt te kunnen waardeeren, maar ook om te kunnen begrijpen waarom men de genoemde kerkelijke bewegingen als dweperij en scheurmakerij brandmerkte. Maar zoo men dat doet, zal men tevens verstaan, waarom de overheerschende richting dier dagen zóó gesteld was op het koninklijk gezag in de kerk en waarom zij zóó zeldzaam gedwee berustte in haren toestand van afhankelijkheid. Ook daarin stak een beginsel. Het was dat van tegenover Rome de eenheid en daarmede de kracht van het protestantisme, door de eenheid en de kracht der kerk, te bewaren. Welnu, zóó meende men, deze waren het best verzekerd, wanneer het opperbestuur der kerk in de handen bleef van de hooge regeering, den vorst en het ministerieel departement.

Toch moest eene dergelijke verhouding tusschen staat en kerk op den duur voor beide moeilijkheden opleveren. Allereerst moeilijkheden van practischen aard. Onhoudbaar bleek op den duur de toestand, dat de kerk, behalve de veertien dagen, gedurende welke de synode vergaderde, zonder hoogste vertegenwoordiging was. Zelfs de regeering liep hiermede vast, waar zij somwijlen het advies der synode behoefde. Bovendien deden zich vaak belangen tegenover de roomschen gelden, welke behartiging geen jaar kon worden uitgesteld. In dezen stand van zaken moest de synode er wèl toe komen om nu en dan commissies voor de eene of andere werkzaamheid te benoemen, die werd verricht nadat zij zelf ontbonden was. Over het algemeen heeft de regeering hierin berust, ongetwijfeld overtuigd dat het niet anders kon. Slechts een enkele maal is zij door de regeering op de vingers getikt, omdat zij geacht werd hare bevoegdheid te buiten te zijn gegaan. Maar dit was uitzondering. Langzamerhand schijnt ook de koning de overtuiging te hebben gekregen, dat er in de genoemde moeilijkheid niet behoorlijk was voorzien. Niet alleen bewijst dit zijne welwillende houding tegenover het langzaam toenemend gebruik van de instelling dier commissies, die arbeidden wanneer de Synode niet vergaderde, maar vooral ook tegenover den wensch der algemeene synode tot de oprichting van eene algemeene synodale commissie.

Men kan gerust zeggen dat deze laatste zoowel den staat als de kerk welkom was. Laatstgenoemde verklaarde uitdrukkelijk, dat

zij voortdurend het gemis gevoelt van geautoriseerde personen, die bestendig kunnen zorgen voor de behoorlijke handhaving en uitvoering van de kerkelijke verordeningen en synodale besluiten in al de oorden des vaderlands, in welke zich hervormde gemeenten bevinden, en eerstgenoemde liet niet onduidelijk doorschemeren, dat ook hij er, door den toenemenden overvloed van kerkelijk werk, bij gebaat zou zijn, wanneer een deel daarvan voortaan door die commissie zou kunnen worden afgedaan, en het bovendien voor hem gewenscht was, steeds een advies bij geautoriseerde kerkelijke personen te kunnen inwinnen. Daarom werd door beide partijen een instituut als de algemeene synodale commissie begeerd.

Toch kwam duidelijk uit dat de koning daarmede niet gezegd wilde worden zijn eenmaal ingenomen standpunt als opperbestuurder der kerk min of meer te verlaten. De meerderheid der synode had deze zaak, zoowel formeel als materieel, gaarne anders geregeld gezien, dan zij ten slotte geregeld werd. Wat den vorm aangaat, stelde zij er prijs op dit onderwerp buiten het algemeen reglement om zelfstandig te regelen en op die regeling de sanctie der kroon te vragen. Vandaar hoorde zij er ook de provinciale kerkbesturen niet over, wat voor elke verandering in het algemeen reglement noodig was. Aan het departement begreep men echter zeer goed welken kant de synode uit wilde, maar was men niet genegen haar in die richting te volgen. De regeling van het instituut der algemeene synodale commissie zou niet geacht mogen worden van de synode uitgegaan en door den koning bekrachtigd te zijn, maar zou moeten worden beschouwd als een daad des konings, ingevolge den wensch der synode. Zulk een karakter kreeg zij dan ook door het, koninklijk besluit van 26 November 1827, waarbij bepaald werd dat er eene algemeene synodale commissie der nederlandsch-hervormde kerk zal bestaan, welke de belangen dier kerk zal waarnemen, wanneer de synode niet vergaderd is. Principieel bleef de verhouding tusschen den staat en de hervormde kerk dezelfde, al werd deze laatste practisch meer vrijheid van beweging gegund.

Te duidelijker komt dit uit, wanneer wij onze aandacht schenken aan het onderscheid tusschen het koninklijk besluit en het ontwerp der synode. De koning voegde een geheel nieuw artikel 2 in, luidende: „Dezelve (de alg. synodale commissie) staat in onmiddellijk verband met het Departement voor de Zaken der Hervormde Kerk, op gelijke wijze als de Synode; ook ten aanzien der bijwoning van de vergaderingen en het verleenen van het visum op alle naar buiten werkende besluiten van belangrijken aard; zij dient op desselfs aanvraag van berigt, consideratiën en advies”. Daarmede werd de synodale commissie evenals de synode geheel onder het toezicht van het departement geplaatst en aan haar in hoofdzaak het karakter van een college van advies gegeven. Verder wordt aan haar de correspondentie buiten 's lands verboden, tenzij de koning daartoe zijne toestemming heeft verleend (art. 3). Zij wordt niet vrijgelaten

in de keuze van den dag harer vergadering, gelijk de synode had gewenscht, maar hierin gebonden door het departement (art. 13). Uitdrukkelijk voegt de koning aan het besluit de bepaling toe, dat geene veranderingen kunnen worden gemaakt, dan door hem, op voorstel of immers na voorafgaande overweging bij de synode, (art. 17). Geen dezer artikelen had de synode begeerd, maar zij werden door de kroon noodig geoordeeld. Materiëel toonde de koning dus ook nadrukkelijk, dat hij geene machtsverschuiving toeliet, waar het nieuwe instituut der synodale commissie werd ingevoerd.

Kon het kerkbestuur zich te eer hierbij nederleggen, omdat door de instelling dezer commissie dan toch in elk geval practisch zijne positie was versterkt, dankbaarder dan ooit was het voor de uitoefening van het hoogheidsrecht des konings in kerkelijke zaken, toen de moeilijkheden der „afscheiding” kwamen. De koning toonde zich toen geheel homogeen met de synode en heeft het gewicht van zijne soevereine macht in de schaal geworpen tot handhaving der organisatie en daarmede van de eenheid, die hij in 1816 aan de kerk gegeven had. Het ligt in den aard der zaak dat de goede verstandhouding tusschen den vorst en het kerkbestuur daardoor niet weinig werd bevorderd en de betrekking tusschen beide meer het karakter kreeg van minnelijk overleg.

Reeds betrekkelijk kort nadat de organisatie van 1816 was ingevoerd, was men in het land van Axel begonnen te woelen.

Te Axel zelf was de kerkeraad afgezet, omdat hij zich niet aan de synodale verordeningen had willen onderwerpen. Maar daarmede was de beweging niet dood. Integendeel. Een zekere Johannes Willem Vijeboom sprak en schreef tegen het algemeen reglement van 1816, tegen het nalaten van de handhaving der zuivere leer en tegen het gebruik der evangelische gezangen. Het einde was dan ook dat hij zich met zijne volgelingen in 1823 afscheidde van de hervormde kerk in Axel en terugkeerende tot de drie formulieren van eenigheid en de dordtsche kerkenorde, de zoogenaamde „Herstelde kerk van Christus” vestigde, die dan de openbaring was van de oude gereformeerde kerk. Maar zijn verzoek, in 1824 aan de regeering gedaan, om deze kerk te erkennen, werd door haar afgewezen. Doch niet alleen werd geen nieuwe kerkgemeenschap van uitgetreden en uit de hervormde kerk toegelaten, ook de zoogenaamde oefeningen van gereformeerden werden op allerlei wijze door de overheid verstoord en de oefenaars door den rechter veroordeeld. Men paste daarbij de artikelen 291 en 292 van den Code Pénal toe. Art. 291 : „Nulle association de plus de vingt personnes, dont le but sera de se réunir tous les jours ou à certains jours marqués, pour s'occuper d'objets religieux, littéraires, politiques ou autres, ne pourra se former qu'avec l'agrément du Gouvernement, et sous les conditions qu'il plaira à l'autorité publique d'imposer à la société.

Dans le nombre de personnes indiqué par le présent article,

ne sont pas compris celles domiciliées dans la maison où l'association se réunit.

En art. 292. Toute association de la nature ci-dessus exprimée, qui se sera formée sans autorisation, ou qui, après l'avoir obtenue, aura enfreint les conditions à elle imposées, sera dissoute.

Les chefs, directeurs ou administrateurs de l'association seront en outre punis d'une amende de seize francs à deux cent francs ¹⁾.

Had men hiertoe het recht? Ongetwijfeld, al moge men betreuren dat van dit recht werd gebruik gemaakt. Ten eerste toch hebben vereenigingen van meer dan twintig personen, waarvan de bedoeling is zich alle dagen of op zekere dagen met godsdienstige onderwerpen bezig te houden, de toelating van regeeringswege noodig. Ten tweede bleven die artikelen 291 en 292, al streden zij met den geest der grondwet, toch krachtens het tweede der additioneele artikelen dier grondwet geldig ²⁾. En ten derde sprak de grondwet wél van „volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen”, maar allerminst van *volkomen* vrijheid van *godsdienstoefening*. Al vielen er op grond dezer artikelen velerlei veroordeelingen, behalve van Vijgeboom, van Hendrik van de Wall in 1822 door de rechtbank te Arnhem, van Hendrik Loene in 1823 door die te Dordrecht en van Jan Schepping in 1823 door die te Zwolle, toch bleef het in de hervormde kerk in de volgende jaren betrekkelijk rustig. Zelfs het bekende: „Adres aan alle mijne Hervormde Geloofsgenooten”, anoniem in 1827 te Amsterdam uitgegeven, maar waarvan later de haagsche predikant D. Molenaar de schrijver bleek, had, hoewel het de organisatie van 1816 aantastte, de synode van listige ondermijning der kerkleer beschuldigde, de theologische faculteiten brandmerkte, en een synode eischte, die als de vroegere kerkverga-

¹⁾ Tot de „Section VII getiteld: „Des Associations ou Réunions illicites” behooren, behalve de genoemde artt. 291 en 292, de artt. 293 en 294. Zij luiden: Art. 293. Si, par discours, exhortations, invocations ou prières, en quelque langue que ce soit, ou par lecture, affiche, publication ou distribution d'écrits quelconques, il a été fait, dans ces assemblées, quelques provocations à des crimes ou à des délits, la peine sera de cent francs à trois cents francs d'amende, et de trois mois à deux ans d'emprisonnement, contre les chefs, directeurs et administrateurs de ces associations, sans préjudice des peines plus fortes qui seraient portées par la loi contre les individus personnellement coupables de la provocation, lesquels, en aucun cas, ne pourront être punis d'une peine moindre que celle infligée aux chefs, directeurs et administrateurs de l'association. En art. 294: Tout individu qui, sans la permission de l'autorité municipale, aura accordé ou consenti l'usage de sa maison ou de son appartement, en tout ou en partie, pour la réunion des membres d'une association même autorisée, ou pour l'exercice d'un culte, sera puni d'une amende de seize francs à deux cents francs.

²⁾ Dit artikel luidt: „Alle bestaande autoriteiten blijven voortduren, en alle thans in werking zijnde wetten behouden kracht, totdat daarin op eene andere wijze zal zijn voorzien.

ringen uit afgevaardigden der gemeenten bestond, geen ernstige gevolgen. Wèl maakte het in velerlei kringen grooten indruk, maar ten deele ging deze weder te loor, doordien de schrijver, door des konings ongenoegen bedreigd, er voor terugdeinsde de gevolgen van zijn adres voor zijne rekening te nemen en beloofde niets meer te zullen ondernemen wat den schijn kon hebben de rust der kerk te verstoren. Hij deed dit laatste in een rekest aan den koning. En het mag wèl als bewijs van den sterken wil des konings gelden om de bestaande organisatie en zijn hoogheidsrecht in de kerk te handhaven, dat hij een besluit op 22 September 1827 uitvaardigde, waarin hij, naar aanleiding van Molenaar's rekest, verklaarde, dat hij diens adres met ongenoegen en afkeuring had gelezen, doch niettemin, in aanmerking nemende de betuigingen omtrent zijne bedoeling, gezindheden en leedwezen, voor het oogenblik deze onaangename zaak zou laten rusten, in het vertrouwen dat de schrijver zich zorgvuldig zou onthouden van alles, wat de rust in de hervormde kerk zou kunnen storen en hij zich overeenkomstig de wetten en reglementen zal gedragen. Nog duidelijker wordt dit, als wij er aan herinneren dat dit besluit door het departement aan alle kerkeraden werd toegezonden. Het klonk dus als eene bedreiging van den vorst, die, krachtens zijn recht als opperbestuurder der kerk, oordeelde groepen te zijn haren tegenwoordigen bestuursvorm te handhaven. Het is dan ook op het standpunt van Willem I zeer begrijpelijk, dat hij het verzoek, dat in 1832 tot hem kwam, om vergunning tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten van boven de twintig personen te verleenen, weigerde gelijk hij het in 1824 aan Vijgeboom geweigerd had. En het is eveneens natuurlijk, dat de president van de synode, Ds. Donker Curtius, in 1833 zijne instemming met deze daad des konings betuigde met deze woorden: „Naarmate het duidelijker in het oog valt, dat het doel van zulke aanvragen geen ander is, dan het daadzakelijk daarstellen eener openlijke scheuring in de Hervormde Kerk, mag men zich te meer verblijden, dat deze aanvragen door onzen geëerbiedigden Koning zijn van de hand gegaan, en dat hierdoor voor de aanstokers van wantrouwen en verdeeldheid het uitzicht is ondergegaan, van ooit langs dezen weg hun laakbaar doel te zullen bereiken”. Want het streven van den koning en het kerkbestuur om de hervormde kerk *de* kerk van het protestantsche Nederland te doen blijven, moest er toe leiden om elk separatisme zooveel mogelijk te breidelen en dit, vooral uit het oogpunt van het moedwillig zaaien van verdeeldheid, te veroordeelen. Aan de idee van volkskerk is variëteit van richting, ook bij gemeenschap van beginsel, inhaerent.

Nog krachtiger meenden beiden echter te moeten optreden, toen op het einde van 1833 de predikant H. de Cock te Ulrum en H.P. Scholte te Doeveren e.a. in conflict met de kerkelijke besturen waren gekomen. Eerstgenoemde doopte voortdurend kinderen uit andere gemeenten, wier ouders zulks niet wenschten te laten

doen door hun eigen predikant, omdat zij dezen als onrechtzinnig beschouwden, en lokte bovendien gehuwde en ongehuwde leden uit eene naburige gemeente uit om zijne openbare catechisaties bij te wonen. Kerkrechterlijk was eerstgenoemde daad van De Cock onverdedigbaar. Maar des te vreemder is het, dat het classicaal bestuur van Middelstum hem den 19^{en} December 1833 niet zoozeer wegens dit feit, als wèl om zijn geschrift „Verdediging van de ware Gereformeerde Leer en van de ware Gereformeerden, bestreden door twee zoogenaamde Gereformeerde Leeraars, of : De Schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven en verdedigd door H. De Cock, Gereformeerd Leeraar te Ulrum”, voor onbepaalden tijd schorste met behoud van traktement. Met deze „wolven” waren bedoeld : Ds. L. Meyer Brouwer, predikant te Uithuizen, die een werkje had uitgegeven : „Noodige Waarschuwing en heilzame Raad aan mijne Gemeente” en Dr. G. Benthem Reddingius, predikant te Assen, die „Brieven” had geschreven „over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk”. De Cock brandmerkte hen als vijanden van de ware gereformeerde leer. Deswege veroordeelde hem nu genoemd classicaal bestuur. Hij had een misdrijf tegen de orde in de kerk gepleegd en werd wegens smaad gevonnisd. Ons komt een schorsing wegens onbepaalden tijd op dien grond ongemotiveerd voor. Daarentegen was een vonnis, op grond van het doopen van kinderen uit andere gemeenten, reglementair juist geweest.

Reeds drie dagen later, den 22^{en} December 1833, riep De Cock de hulp van den koning in. Hij vroeg namens „de verdrukke gemeente van Ulrum” Zijner Majesteits bescherming tegen de verdrukkers van 's Heeren ware Kerk en Gemeente, en wees er op dat naar 's konings uitgesproken bedoeling de organisatie van 1816 niet zou dienen om de gereformeerde leer te veranderen, maar te handhaven. Ofschoon deze bede geene verhooring vond, richtte hij zich herhaaldelijk opnieuw tot den vorst met de vraag of deze zal toelaten, dat het recht in zijne staten verkeerd wordt, terwijl hij gezworen heeft het recht en den gereformeerden godsdienst te handhaven. En toen het provinciaal kerkbestuur van Groningen, waarop hij een beroep had gedaan, den 1^{en} April 1834 het eenmaal gewezen vonnis verscherpt had door de schorsing niet alleen op den tijd van twee jaren te bepalen, maar haar ook te doen gepaard gaan met geheel verlies van traktement en veroordeeling in de kosten der procedure, doet De Cock dat wederom en nu, namens den kerkeraad te Ulrum, in een brief, dien hij met den catechiseermeester, P. R. de Wit uit Wildervanck, 14 Mei 1834 persoonlijk aan den koning overhandigt. Ook ditmaal had zijn beroep op den koning geenerlei resultaat. Willem I was van meening, dat de kerk niet in strijd met de gereformeerde leer handelde en vond veeleer de mannen, die zichzelf als het ware onfeilbaar in hunne geloofsopvattingen beschouwden, anti-gereformeerd en roomsch. Toch waagde de Cock

ten derden male een kans, toen het provinciaal kerkbestuur van Groningen den 28^{en} Mei 1834 over hem het vonnis der afzetting had uitgesproken, naar aanleiding van de uitgave van een boekje van Jacobus Klok, verwer en koopman te Delfzijl, getiteld: „De Evangelische Gezangen getoetst en gewogen en te ligt bevonden”, door hem met eene voorrede voorzien. De gezangen werden daarin gekwalificeerd als: „een tezamen geflanste Alkoran, waarin de waarheid, die er noodig is te weten tot zaligheid, uit blindheid of trouweloosheid is verzwegen” of als „sirenische minneliederen om de Gereformeerden al zingende van hun zaligmakende leer af te helpen, en eene valsche en leugenleer in te voeren”. Het zingen van zulke liederen was „strijdig met Gods Woord, een getier, dat na te laten best en Gode behagelijk zoude zijn”. En dat werd geschreven, terwijl het gebruik der gezangen in elke godsdienst-oefening wettelijk verplichtend was gesteld! Na al het gebeurde bevreemdt dit vonnis dan ook niet. Wederom echter riep De Cock, zooals wij zeiden, de hulp van den koning in. Maar ook thans baatte dit niet. Hij ontving zelfs geen antwoord. Zoowel de Cock's optreden op zichzelf als de wijze van zijn optreden en van de zijnen wekte 's konings verbolgenheid op. Hij had dan ook in het vorige jaar reeds willen ingrijpen en het advies van de synodale commissie gevraagd „wegens den zonderlingen aard der gedrukte stukken van den predikant H. de Cock”. Maar genoemde commissie had geraden „die zaak, bij de Kerkelijke rechtbanken aanhangig, ongestoord haren loop te laten, zonder dat van wege het Gouvernement zijner Majesteit, omtrent den predikant H. de Cock, immers vooralsnog een buitengewone maatregel genomen werd”. Daaraan had zich de koning gehouden.

De synode, in 1834 saamgekomen, nam te midden der bestaande moeilijkheden een soort middenstandpunt in. Zij vond een aantal adressen uit verschillende streken des lands, waarin over onrecht-zinnigheid van predikanten geklaagd en een duidelijke opgave van den zin der proponentsformule gevraagd werd. Tevens vond zij de zaak-De Cock. In deze laatste ging zij niet accoord met het provinciaal kerkbestuur van Groningen. Zij oordeelde het vonnis der afzetting te hard en vernietigde het in zooverre, dat De Cock nog zes maanden tijd kreeg om berouw te toonen en te betuigen, dat hij zich voortaan stipt naar de bestaande kerkelijke reglementen zou gedragen. Over de adressen was zij minder te spreken „wegens derzelve ongepaste inhoud, als rustende allen gezamenlijk op onbewezen beschuldiging”. Toch kwam zij in zooverre aan adres-santen tegemoet, dat zij zich met eene circulaire richtte tot al de leeraars en gemeenten in de vaderlandsche kerk, waarin zij alle predikanten en vooral de jongeren onder hen liefderijk opwekte en broederlijk vermaande, om toch, in hun openbaar en bijzonder onderwijs, zich met bedachtzaamheid te onthouden van alles, wat de zuiverheid hunner belijdenis en evangelieprediking eenigszins in

verdenking zoude kunnen brengen, of zelfs aanleiding geven, dat dezelve, en om hunnentwil ook het geheele lichaam der hervormde leeraren, door onverstandigen miskend en veracht, en door de kwaadwilligen belasterd werden. Maar tegelijk vermaant zij alle gemeentelijke, classicale en provinciale kerkbesturen om zoowel op het gedrag der leeraren als op alle woelingen van onruststokers en geheime opruiers of van openbare klagers zonder genoegzamen grond toe te zien, ten einde het misverstand van laatstgenoemden, door bedaard onderwijs en ernstige en liefderijke vermaning, onder Gods zegen, worde weggenomen, en de moedwil en scheurziekte van eerstgenoemden, door tijdige en gepaste aanwending der kerkelijke tucht, na voorafgaande broederlijke vermaningen, beteugeld, en zoo mogelijk, geweerd worde. Ongewijfeld is de geest, die de synode blijkens dit schrijven bezielde, te waardeeren. Toch beging zij tegenover de principieele kwestie, die aan de orde was, een groote fout. In plaats van haar onder de oogen te zien, poogde zij de gerezen moeilijkheden door gematigdheid te bezweren. Dit was verkeerd. Het ware hare roeping geweest, overeenkomstig den eisch van artikel 9 van het algemeen reglement tot handhaving der leer, eene duidelijke verklaring van den zin der proponensformule te geven. Hierop had de kerk, krachtens hare belijdenis, het volste recht.

De houding der synode werkte dan ook ten aanzien van de beweging te Ulrum niets uit. Den 13^{en} October 1834 teekende de kerkenraad eenparig een „acte van afscheiding of wederkeering”, van afscheiding van de nederlandsch-hervormde kerk als de valsebe, en van wederkeering tot de leer, den kerkdienst en het bestuur volgens de dordtsche synode. Den 2^{en} November volgde de kerkenraad der gemeente Doeveren, Genderen en Gansoyen. De predikant, H. P. Scholte, reeds aangeklaagd van wege de afschaffing der evangelische gezangen, het nalaten van het stellen der avondmaalsvragen en de wijze van beoordeeling van verschillende zijner ambtgenooten, was kort daarna vervolgd door het classicaal bestuur van Heusden, op grond van zijn optreden in de gemeente Ulrum, tijdens de schorsing van Ds. de Cock. Want hij had daarmede het tweede gedeelte van artikel 11 van het reglement op de vacaturen overtreden, dat in zijn geheel aldus luidde: „De Consulent vervult bij den Kerkenraad in allen opzichte de plaats van den Pastor loci; geene Kerkenraadsvergadering mag gehouden worden, dan in zijne tegenwoordigheid, en zal, zonder zijne toestemming, in eene vacante gemeente, niemand iets mogen verrigten, dat tot het herder- en leeraarambt behoort”. Deze toestemming was echter niet gevraagd. Op uitnoodiging van Ulrum's kerkenraad was Scholte dáár, zonder den consulent er in te kennen, opgetreden. Op grond hiervan nu werd Scholte door het classicaal bestuur van Heusden op 29 October 1834 geschorst met behoud van traktement. Het ligt in den aard der zaak, dat verschillende bij-omstandigheden als de heftige wijze,

waarop Scholte zich uitliet tegen de organisatie van 1816, als zijnde een verderfelijke kerkstaat te vergelijken met dien onder koning Achab, en de niet minder heftige wijze, waarop hij velen zijner ambtgenooten aanviel als Baälpriesters, die met Judas in den eeuwigen afgrond zullen storten, alsmede de reeds ingekomen aanklacht, invloed hebben uitgeoefend op het vellen van dit betrekkelijk harde vonnis. Evenwel schijnt Scholte zelf hierin een niet onwelgevallig motief voor zijne afscheiding te hebben gevonden. Want het feit, dat de acte van afscheiding reeds een paar dagen na zijne schorsing aan het classicaal bestuur werd toegezonden, geteekend door lidmaten en inwoners der gemeente Doeveren e. a., met een schrijven van den kerkeraad en eene verklaring van Scholte, dat hij de gemeenschap met het kerkbestuur opzegde, bewijst dat de afscheiding reeds goed was voorbereid. Zoowel de kerkeraad van Ulrum als die van Doeveren e. a. riep nu voor het houden zijner godsdienstige samenkomsten, als gevolg der afscheiding, de hulp van den koning in. Zij beriepen zich daarbij niet alleen op het grondwettelijk recht van de vrijheid van godsdienst, maar deden vooral een beroep op den koning als nazaat van hen, die de geloovigen tegen de roomsche tyrannieën hadden beschermd. Bovendien wenschten zij handhaving in het bezit der kerken en kerkelijke goederen. Doch beide werd geweigerd. Bij ministriele dispositie van 27 Nov. 1834 werd aan ouderlingen en diakenen te Doeveren e. a., in antwoord op hun rekest, voorgehouden, dat hun predikant niet om zijn preekwijze of leerstellige gevoelens, maar wegens inbreuk op de kerkelijke verordeningen en verzet tegen de kerkelijke besturen was geschorst; dat zij, volhardende in hunne scheuring, niet langer als hervormden of gereformeerden konden worden aangemerkt, omdat er geen ander hervormd kerkgenootschap hier te lande erkend wordt als datgene, welks organisatie is geregeld door de reglementen en verordeningen, die door den koning zijn bekrachtigd, en dat bestuurd wordt volgens de daarin vervatte voorschriften; dat de kerken en kerkelijke goederen te Doeveren e. a. aan het hervormd kerkgenootschap behooren en dat zij zich, van dat genootschap afscheidende, alle recht op aanspraak verliezen. Hiermede was volgens het jus constitutum der kerk de zaak door den koning afgedaan. De kerken en kerkelijke gebouwen behooren aan het hervormd kerkgenootschap, zooals het in 1806 is georganiseerd. Wie zich daarvan losmaakt, geeft zijne rechten daarop prijs.

Wat het tweede punt betreft — de vrijheid van godsdienstoefening — besliste de ministerieele dispositie, dat de grondwet geen recht geeft tot godsdienstoefening, daar zij wél aan ieder de volkomen vrijheid van godsdienstige *begrippen* waarborgt, maar alleen de in het koninkrijk *bestaande* gezindheden bescherming verleent, en dat dientengevolge de requestanten geene aanspraak op vrijheid tot uitoefening van godsdienst hadden, voordat de sekte, die zij door hunne scheuring willen vormen, door den koning erkend en

daaraan met de bestaande gezindheden regt op gelijke bescherming zou verleend zijn.

Dit antwoord was niet bevreemdend na de houding die de minister steeds tegenover deze beweging had aangenomen. En zelfs zeer natuurlijk was het, na hetgeen kort na de afscheiding reeds door hem in overleg met de algemeene synodale commissie was gedaan. Toen toch had het ministerieele departement, na aangenomene commissie om advies te hebben gevraagd, wat ten aanzien van de godsdienstige samenkomsten der afgescheidenen moest worden gedaan, in gevolge haar advies, aan den minister van justitie verzocht eene aanschrijving te richten aan de officieren en ambtenaren onder zijn departement om met ijver de artikelen 291 tot 294 van de Code Pénal te handhaven. Iets nieuws was dit niet. Tien jaren geleden had men ditzelfde ten aanzien der oefeningen gedaan. Ook was van ophitsing van de regeering door de synodale commissie geen sprake, waar deze laatste uitdrukkelijk door haar was verzocht om advies. En ook kan men, gegeven de toenmalige verhouding tusschen staat en kerk, niet de slotsom trekken, dat de commissie met dit advies haren werkkring te buiten ging. Doch een andere is de vraag of de synodale commissie niet het geestelijk karakter der kerk miskende, toen zij aldus ried. Op die vraag nu is het antwoord niet twijfelachtig. Meende de regeering dien maatregel te moeten nemen, de synodale commissie had hem dan ook geheel voor hare rekening moeten laten. Adviseeren tot strafvervolging lag niet op haren weg, van wege het „geef den keizer dat des keizers en Gode wat Gods is”. Doch de koning was kennelijk met dit advies ingenomen. Want hij gelastte, door middel van den minister van justitie, den procureur-generaal van het Hooggerechtshof „zorg te dragen, dat tegen de schuldigen, volgens de wet, krachtadig werd geprocedeerd”. En dit is dan ook op ruime schaal in die dagen geschied!

Geheel in de lijn van dit koninklijk optreden lag nu de ministerieele dispositie van 27 November 1834, waarbij de vrijheid van godsdienst-oefening aan de afgescheidenen geweigerd en hun het recht op de kerken en kerkelijke gebouwen ontzegd werd.

Streed de weigering van den vorst tot het houden van deze godsdienstige samenkomsten tegen de grondwet? Zeker niet tegen artikel 190. „De volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd”. Want dit artikel had met kerkelijke of openbare godsdienstige samenkomsten niets te maken. Het sloeg op de vrijheid voor elk om voor zichzelf of in zijn huis God te dienen naar de behoefte van zijn hart, en bevat alzoo één der hoofdkenmerken van den protestantschen staat. Nu, die vrijheid hadden de afgescheidenen ook. Maar eene andere vraag is of niet artikel 191 zich tegen des konings gedragslijn verzette. Dit artikel luidt „Aan alle godsdienstige gezindheden in het Koninkrijk bestaande, wordt gelijke bescherming verleend”. In de ministerieele dispositie

werd er de nadruk op gelegd, dat hierin uitdrukkelijk aan de in 1815 „bestaande” godsdienstige gezindheden bescherming werd verleend, zoodat de daarna opgekome ne niet onder het artikel vallen. Deze argumentatie is zeer zwak. Want in het bedoelde grondwetsartikel ligt de klemtoon op de *gelijke* bescherming, die aan *alle* godsdienstige gezindheden wordt verleend, in tegenstelling met den tijd, toen het stelsel der heerschende kerk gold. Ware het geen innerlijke tegenstrijdigheid geweest, zoo men dit beginsel gesteld, maar het tegelijk verkracht had door het tot de „bestaande” godsdienstige gezindheden te beperken? Sterker had de regeering daarentegen gestaan, wanneer zij artikel 191 had laten rusten, doch het uitgangspunt harer daden aan artikel 193 had ontleend. Want dit artikel geeft de staatsmacht het recht de openbare godsdienst-oefening te beletten, wanneer deze de openbare orde of veiligheid *zoude kunnen* storen. Natuurlijk zou men de openbare godsdienst-oefeningen der afgescheidenen dan niet zonder onderscheid hebben kunnen verbieden, maar ontegenzeggelijk wèl op die plaatsen, waar, ten gevolge van welke oorzaak ook, stoornis dreigde van de openbare orde of veiligheid. Maar nu de regeering kennelijk juist dit niet wilde, omdat zij de afscheiding als zoodanig wenschte te treffen, deed zij dit op grond van eene uitlegging van artikel 191, die niet de ware kan zijn. Op welken anderen grond zij dit had kunnen doen, zien wij later.

Echter scheen er niet lang daarna eenige kentering in het standpunt der regeering, in laatstgenoemde richting, te komen. Duidelijk blijkt dit uit het koninklijk besluit van 10 December 1835 no. 71 omtrent adressen van afgescheidenen. In deze laatste was den koning met nadruk om erkenning hunner gemeenten gevraagd. De voor hen zóó gevaarlijke artikelen 291 en 292 van de Code Pénal zouden namelijk niet meer op hunne gemeenten van toepassing zijn, als, gelijk artikel 291 zeide, het gouvernement de bedoelde vergaderingen van meer dan twintig personen toeliet. Het kon daaraan dan de voorwaarden verbinden, die het wenschte Welnu, blijkens genoemd koninklijk besluit scheen Willem I niet ongenegen iets in die richting te doen. In tegenstelling toch met vroegere pertinente afwijzingen van verzoeken om vrijheid van godsdienst-oefeningen, werd thans niet alleen met nadruk gezegd, dat de verzoekschriften „zooals zij zijn liggende” van de hand worden gewezen, zoodat daarmee onwillekeurig het uitzicht werd geopend, dat eenigszins anders ingerichte voor mogelijke inwilliging vatbaar werden geacht, maar werd tevens aan adressanten eenigermate de weg aangewezen, waarlangs hun doel kon worden bereikt.

Zij konden namelijk, indien zij volhardden in hun voornemen om afzonderlijke nieuwe godsdienstige genootschappen te vormen, nieuwe adressen indienen, waarbij dan reglementen en statuten moesten worden overgelegd. De koning zou dan onderzoeken of daarin niets gevonden werd dat de publieke orde en rust zou kunnen

verstoren, met de goede zeden zou kunnen strijden of eenige inbreuk zou kunnen maken op de bezittingen, inkomsten, rechten of titels van de gevestigde hervormde kerk of een ander, in het rijk bestaand kerkgenootschap. Het scheen of Willem I wilde zeggen : als gij afstand doet van uwe rechten op kerken en kerkelijke goederen en de openbare orde of veiligheid geen gevaar loopen, zal erkenning mogelijk zijn.

De afgescheidenen waren er echter niet aan toe, om aan zijne majesteit nieuwe statuten of reglementen voor te leggen, ten bewijze van hunne vestiging van een nieuw godsdienstig genootschap. Want deze laatste wilden zij juist niet. Integendeel wenschten zij erkend te worden als de ware christelijk gereformeerde kerk, die geen gemeenschap wil hebben met hen die in strijd zijn met hare leer en hare zaken eenvoudig wil regelen naar de oude instellingen der gereformeerde kerk. Evenmin als van de gereformeerden vóór de dordtsche synode van 1618 en 1619, toen zij zich afscheidden van de remonstranten, kon gezegd worden een nieuw genootschap te vormen, deden zij dit thans. In dien geest werd op de eerste synode, die van 2—12 Maart 1836 te Amsterdam door de gescheiden gemeenten werd gehouden, een adres aan den koning opgesteld, hetwelk door Ds. Brummelkamp, die als predikant van Hattem was afgezet ¹⁾, met twee ouderlingen aan zijne majesteit persoonlijk werd ter hand gesteld. Tevens werd in het adres verklaard, dat men geen inbreuk wenschte te maken op iemands bezittingen, inkomsten of titels, en evenmin iets dacht te ondernemen of ten uitvoer te brengen, waardoor de openbare orde of veiligheid konden gestoord worden. Deze laatste verklaringen dragen het karakter van een weerslag op de voorwaarden voor de erkenning in het besluit van 11 December 1835 genoemd. Wat deze twee zaken betreft, scheen men dus elkander ietwat te naderen. Doch men zat vast op dit principieele verschilpunt : de koning eischte vóór de erkenning overlegging van statuten en reglementen van het nieuwe genootschap, en de afgescheidenen zeiden, omdat zij de ware christelijke gereformeerde kerk wilden vormen, niets anders te kunnen overleggen dan de drie formulieren van eenigheid en de kerkelijke liturgie.

Op dit punt stuitte dan ook de erkenning af.

Maar nu verscheen dan ook het voor de afgescheidenen ongunstige besluit van 5 Juli 1836 no. 42, in antwoord op het adres van Ds. Brummelkamp c. s. ²⁾ In de eerste plaats toonde de koning zich

¹⁾ Den 24en Nov. 1835 was ook Ds. G. F. Gezelle Meerburg, predikant te Almkerk en 13 Januari 1836 Ds. S. van Velzen uit zijn ambt om gelijke redenen ontzet.

²⁾ Het is hoogst bevreemdend, dat G. v. d. Tuuk in zijn „Handboek voor Herv. Predikanten en kerkeraadsleden of volledige verzameling van wetten en verordeningen op de inrigting en het bestuur der Ned. herv. kerk” Tweede Vervolg, bevattende de kerkelijke stukken en verordeningen van 1835 tot 1842 ingesloten, dit belangrijke besluit *niet* heeft opgenomen.

ontstond, omdat zij zich niet gehouden hadden aan de dispositie van 11 Dec. 1835 en met hunne onwettige handelingen waren voortgegaan door facto een afzonderlijk kerkgenootschap op te richten. Verder verklaarde hij onmogelijk aan hunne gemeenten ooit den naam van de ware gereformeerde kerk te kunnen toestaan, omdat hij daarmede zou uitspreken dat deze aan het nederlandsch-hervormd genootschap niet toekwam en hij daarmede inbreuk op de verkregen rechten der hervormden zou maken, die de grondwet gebod te beschermen. De koning zou dan ook evenmin de aanranding van eene gevestigde en erkende kerk als het wederstreven van het wettig gezag gedoogen. Om die reden verklaarde hij de zoogenaamde gereformeerde kerk of het genootschap en de verschillende gemeenten voor onwettig en ontbonden. Dientengevolge werden hunne samenkomsten verboden. En hij waarschuwde hen zich geen titel toe te kennen, waarop alleen het hervormd kerkgenootschap recht had noch eenige aanspraak te doen gelden op goederen, inkomsten en rechten hetzij van genoemd of van eenig ander kerkgenootschap, onder bedreiging dat alsdan op nadere verzoeken van adressanten geen acht meer zou geslagen worden.

Ook nu werd echter, als in de dispositie van 11 December 1835, een weg gewezen, waarlangs erkenning kon worden verkregen. Maar die weg werd moeilijker begaanbaar gemaakt. Ten eerste zou daarvoor „een eenigzins aanmerkelijk aantal personen”, dat de regeering bepaalde, moeten aanwezig zijn. Ten tweede moest men een bepaald gebouw of bijzonder huis voor zijne godsdienstoefening kunnen aanwijzen. Ten derde moest men, om de erkenning te verkrijgen, in gevolge art. 161 van de grondwet, een individueel geteekend adres indienen, waarvan de handteekeningen door den burgemeester waren nagegaan en waarbij reglementen en kerkelijke organisatie waren overgelegd. Ten vierde moest eene verklaring worden ingesloten, dat men zelf zou zorgen voor de behoefte van den eeredienst en de armen, zonder op onderstand van het rijk of op bezittingen, inkomsten of regten van het hervormd of eenig ander in het rijk erkend kerkgenootschap eenige aanspraak te maken. Ten vijfde mocht men deze stukken niet zelf aan den koning zenden, maar moest dit geschieden door middel van den gouverneur der provincie, die ze dan met zijne consideratiën en advies aan het departement voor de zaken der hervormde kerk moest doen toekomen.

Eindelijk deed de koning de zeer kleine concessie, dat godsdienstige samenkomsten van meer dan twintig personen binnenshuis door het gemeentebestuur op aanvraag konden worden toegelaten, mits die niet als kerkeraad of als gemeente, maar als bijzondere personen wenschten samen te komen en zij hunne namen en woonplaatsen, benevens de plaats en den tijd hunner samenkomsten, op gaven. Aan alle openbare machten, in het bijzonder aan het openbaar ministerie bij de hoven en rechtbanken, werd het toeziend op het nakomen van dit besluit met nadruk aanbevolen.

In dit besluit werd consequent het eenmaal door den koning ingenomen standpunt gehandhaafd, dat geen kerk, geen synode, geen ambtsdragers worden erkend, voordat men die erkenning, op grond van overlegde reglementen en statuten, verkregen had. Vandaar dat het verzoek om toelating *individueel* moest worden geteekend en godsdienstige samenkomsten van *byzondere personen* alleen binnenshuis werden toegelaten. Maar juist daarom had deze geringe concessie practisch geen waarde. Die samenkomsten toch wenschte men een kerkelijk karakter te geven — en dit verbood de koning. Uitdrukkelijk liet de minister van binnenlandsche zaken dit nog eens in zijne aanschrijving aan de administratieve autoriteiten uitkomen. Hij schreef daarin namelijk dat de vergunning tot de bedoelde samenkomsten van meer dan twintig personen door de gemeentebesturen kon worden gegeven, mits die samenkomsten in geenerlei opzicht de kenmerken, het aanzien of den vorm hadden van de uitoefening van een eeredienst, zooals die bij de bestaande kerkgenootschappen plaats heeft, onder het bestuur van personen van erkende kerkelijke hoedanigheid, in ambtsgewaad optredende of waarin de bediening van doop en avondmaal enz. kan geschieden. De weg, hier gewezen om de vervolgingen krachtens artikel 291 Code Pénal te ontkomen, kon derhalve door de afgescheidenen, omdat zij kerkelijk wilden samenkomen, niet worden bewandeld. Op enkele uitzonderingen na, begeerden zij dan ook deze vrijheid niet.

Van toen af begonnen voor de afgescheidenen zeer moeilijke en pijnlijke tijden. Zij wilden niet nalaten samen te komen, maar hun beginsel van geene erkenning te mogen vragen als nieuw genootschap, omdat zij zich als de ware, gereformeerde kerk beschouwden, bracht hen daarbij in strijd met de wet en met den uitdrukkelijk verklaarden wil des konings. Dientengevolge werden niet alleen onophoudelijk hunne samenkomsten verstoord, maar haalden zij zich voortdurend vervolgingen door den strafrechter op den hals. Talloos werden de veroordeelingen. Daarbij kwam als een zeer hinderlijke preventieve maatregel de inkwartiering der militairen om bijtijds de godsdienstige samenkomsten te beletten en versterking van de openbare orde te keeren. Toen is er werkelijk door de afgescheidenen veel geleden. Al is het onbetwistbaar dat de publieke opinie zeer tegen hen was ingenomen en het overgrootste deel van het volk zich aan de zijde van den koning schaarde, toch valt niet te ontkennen, dat hun lot van lieverlede het medelijden van velen opwekte en veler vrijheidszin zeer hinderde. Vooral de uitgave van de pleitredenen van Mr. A. M. C. van Hall voor de rechtbank te Arnhem in November 1835 en voor het hooggerechtshof in October 1836 werkten daartoe mede. Maar ook vele ambtenaren van het openbaar ministerie vervolgden hen tegen hun zin, alleen door de wet en het koninklijk besluit hiertoe gedwongen. Menigmaal verklaarden zij uitdrukkelijk, dat de vraag van erkenning of toelating buiten hun competentie lag en toonden zij duidelijke

lijk alleen te buigen voor de artikelen van de Code Pénal, die op niet erkende vereenigingen, zoowel van maatschappelijken als van godsdienstigen aard, konden worden toegepast en voor de uitlegging der grondwet door den koning dat zonder zijne vergunning geen nieuwe kerkgenootschappen mochten worden opgericht. Op deze wijze lieten zeer velen hun tegenzin tegen de vervolgingen doorschemeren ; gaarne hadden zij aan de afgescheidenen de vrijheid gegund.

Daarbij bleef het echter niet.

Mr. G. Groen van Prinsterer trad voor hen, eerst in eene memorie aan den koning op 23 Maart 1837, daarna, toen hierop geen antwoord kwam, in een geschrift : „De maatregelen tegen de afgescheidenen aan het staatsregt getoetst” Leiden 1837, voor hen in het krijt. In dit pleidooi komen zwakke, maar ook zeer sterke momenten voor. Onder eerstgenoemde kan datgene worden gerekend wat de schrijver tegen de inlegeringen of inkwartieringen aanvoert. Artikel 212 van den grondwet zegt dat inkwartiering slechts mogelijk is, indien „onvoorziene omstandigheden” zulks eischen. Groen nu meent dat dit hier niet het geval was en vraagt : „Zou vervolging om eene Godsdienstoefening, die toch zeker niet onchristelijk is, onder de onvoorziene omstandigheden behooren door de grondwet bedoeld ?”

Maar zóó was de vraag verkeerd gesteld. De feitelijke toestand was deze. De koning had — daargelaten of dit juist was — de kerkelijke samenkomsten der afgescheidenen verboden, ten gevolge van hunne weigering om aanvragen tot erkenning te doen, zooals de koning die naar eisch der grondwet noodzakelijk achtte. Desniettemin gingen zij met die samenkomsten voort. Hierin lag verzet tegen het hoogste gezag. Kon het dit laatste euvel worden geduid, dat het dit verzet niet alleen trachtte te onderdrukken, maar ook te voorkomen ? Al is voorzeker de wijze, waarop menigmaal bij die inkwartiering is te werk gegaan, evenals die, waarop de schadeloosstellingen voor de inkwartiering werden gegeven, scherp af te keuren, door de inkwartiering als zoodanig ging de regeering niet buiten hare bevoegdheid. Zij was veeleer de noodzakelijke consequentie van het eenmaal door haar in deze zaak ingenomen standpunt.

Tegen dat standpunt nu kwam Groen met klem op. Hij interpreteerde de grondwet op de punten van de vrijheid van godsdienstige belijdenis, de vrijheid van godsdienstoefening, de gelijke bescherming aan alle godsdienstige gezindheden zeer ruim. De volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen van art. 190 was de volkomen vrijheid om, overeenkomstig die begrippen, God te dienen. De woorden van art. 193 „Geene openbare oefening van Godsdienst kan worden belemmerd dan” enz. sloten het recht der overheid om te eischen, dat aan haar daarvoor autorisatie zou worden gevraagd, ten eenenmale buiten. Men kan alleen belemmeren wat reeds bestaat. En eindelijk bedoelt art. 191, wanneer het aan alle gods-

dienstige gezindheden in het Koninkrijk bestaande gelijke bescherming verleent, niet, dit aan de kerkgenootschappen als georganiseerde lichamen te doen, maar aan de „gezindheden”, dat is aan gemeenschappen van gelijkgezinden, zonder dat zij zich aan de buitenwereld als zelfstandige personen toonen. Met deze uitlegging der genoemde artikelen kwam Groen tot de natuurlijke slotsom dat men volgens de grondwet niet alleen geen recht had de openbare godsdienstoefeningen der afgescheidenen te verbieden, maar dat zij integendeel ook, als vertegenwoordigende eene gezindheid, namelijk eene gereformeerde, die in 1815 reeds bestond, recht hadden op bescherming van overheidswege. Zij behoefden dan ook volgens de grondwet geene erkenning te vragen.

Wie daartegen bezwaar mocht hebben op grond van de artikelen 291 en 292 van de Code Pénal, Groen allerminst. Zij waren naar zijne meening niet van toepassing op eene gemeenschappelijke godsdienstoefening. Bovendien waren deze artikelen door de grondwet, waar deze vrijheid van godsdienstoefening toekent, vervallen. „Het beroep op het tweede der additionele artikelen bewijst te veel. Door zoodanige uitlegging zou een aantal onzer dierbaarste vrijheden weggenomen kunnen worden.”

Vertegenwoordigde Groen alzoo, waar hij de handschoen voor de afgescheidenen opnam, een uiterste, zijn tegenvoeter Thorbecke verviel in het tegenovergestelde uiterste ¹⁾. Volgens hem voorzag artikel 193 in het geval, dat de toelating eener nieuwe kerkelijke godsdienstoefening wordt verlangd. Men mag deze dus niet organiseren, voordat men daartoe vergunning aan de regeering heeft gevraagd. En zij kan deze weigeren, al is het alleen „ingevale dezelfde de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen.” De afgescheidenen hebben dus in tegenspraak met dit artikel gehandeld, toen zij, buiten de Kroon om, openbare godsdienstoefeningen hielden. Ja, Thorbecke gaat nog verder en leest het artikel zóó, dat geen enkel kerkgenootschap mag worden opgericht zonder dat vooraf erkenning door de regeering is gevraagd, terwijl deze die erkenning alleen mag weigeren, als door dat genootschap de openbare orde of veiligheid zou kunnen worden verstoord. „Openbare godsdienstoefening” slaat dus volgens hem niet alleen op kerkelijke samenkomsten, maar ook op alle kerkelijke verrichtingen en op het instellen en bestaan van de kerkgenootschappen zelf. De koning kan dus alle nieuwe kerkgenootschappen keeren.

¹⁾ Onder den titel: „Kerkelyk Staatsregt”, onderzoek van de brochure: „de maatregelen tegen de afgescheidenen aan het staatsregt getoetst door Mr. G. Groen van Prinsterer”, schreef T. (Thorbecke) drie artikelen in het Journal de la Haye van 9, 10 en 12 September 1837. Groen antwoordde in hetzelfde blad van 23 September. Thorbecke schreef daarop een repliek in de nummers van 27, 28 September en 1 October van hetzelfde blad, getiteld: „Kerkelyk Staatsregt”, antwoord aan Mr. G. Groen van Prinsterer. De repliek van Groen komt voor in het nummer van 7 October.

Wij zien dus dat in den interessanten strijd tusschen Groen en Thorbecke, naar aanleiding van de houding der regeering tegenover de afgescheidenen, de beide uitersten aan het woord zijn.

Hier ligt naar ons gevoelen de waarheid in het midden.

Groen las te veel in de artikelen 190 en 191. In het eerstgenoemde wordt uitsluitend de volkomen vrijheid van godsdienstige *begrippen* aan elk gewaarborgd. Van de vrijheid om God in welken vorm ook te dienen, is dàar geen sprake, maar wèl van de vrijheid, die de Unie van Utrecht, als een echt protestantsch beginsel, in de bekende woorden verzekerde „dat een yeder particulier in syn Religie vry sal mogen blijven.” Het is dus zeer natuurlijk dat in het hoofdstuk „Van den Godsdienst” de eereplaats aan het vaststellen van dit beginsel is gegeven. Vervolgens wordt in artikel 191 de gelijke bescherming aan alle kerkgenootschappen verleend. Logisch volgt het een op het ander. Eerst is gezegd : *ieder* particulier *is vrij* in zijne religie, dan wordt aan *alle* naar buiten tredende godsdienstige organisaties *gelijke* bescherming verleend. Nadat art. 190 over de godsdienstige *begrippen* heeft gesproken, kan „gezindheden” in art. 191 niet ongeveer dezelfde beteekenis hebben, wat het geval zou zijn bij Groen's exegese, maar moet hierbij aan „georganiseerde lichamen” of „zelfstandige personen”, dus aan kerkgenootschappen, worden gedacht. Wie daarbij aanneemt, dat het zwaartepunt van artikel 191 ligt in de *gelijkheid* van bescherming aan *alle* kerkgenootschappen, kan niet gelooven, dat de grondwetgever door het woord „bestaande” die gelijkheid heeft willen beperken tot die welke in 1815 bestonden. Toen de regeering op dien grond aan de afgescheidenen het recht tot het houden van godsdienstoefening ontzegde, handelde zij dan ook in strijd met den duidelijken zin van het artikel, dat eenvoudig de prioriteit van een bepaald kerkgenootschap heeft willen uitsluiten. Hebben nu alle kerkgenootschappen recht op gelijke bescherming en behoeft dus ook geen nieuw kerkgenootschap erkenning te vragen, zoo sluit dit niet in, dat de regeering alle openbare godsdienstoefeningen zou moeten toelaten. Artikel 193 geeft haar het recht eene openbare godsdienstoefening te belemmeren als de openbare orde of veiligheid daardoor zou kunnen worden verstoord. Nu ging Thorbecke aan den eenen kant veel te ver, toen hij onder openbare godsdienstoefening elk nieuw kerkgenootschap begreep. Men *belemmert* toch een genootschap niet. De duidelijke woorden van het artikel verbieden dus reeds deze verklaring. Maar bovendien zou dan de gelijke bescherming van alle kerkgenootschappen van art. 191 een fictie zijn ¹⁾. Maar ook nam Groen aan de andere zijde het artikel veel te ruim, toen hij de stelling verdedigde dat de regeering eerst eene *bestaande* godsdienstoefening om de in art. 193 genoemde

¹⁾ Groen heeft terecht op deze principieele fout van Thorbecke in zijn geschrift : „Zelfstandigheid der kerk of Alvermogen van den staat” (1853) den nadruk gelegd.

reden verbieden mocht. Eene vergelijking tusschen de grondwetsherziening van 1814 en die van 1815 wijst er in geen en deele op, dat men bij laatstgenoemde zulk eene aanzienlijke beperking van het recht der regeering wilde. Preventief kon zij in dezen ook onder de grondwet van 1815 optreden.

Onze slotsom is derhalve dat de afgescheidenen als genootschap optredende volgens de grondwet recht hadden op gelijke bescherming als de andere genootschappen en geene erkenning behoeften te vragen. Alleen vielen hunne kerkelijke samenkomsten wat de toelating daarvan betreft, onder de voorwaarde van artikel 193.

Indien nu de afgescheidenen zich op dit standpunt hadden geplaatst, zoo hadden zij, althans wat de grondwet betreft, zeer sterk gestaan. Maar aldus deden zij niet. Zij namen een tweeslachtig standpunt in en brachten dientengevolge en de regeering en zichzelf in groote moeilijkheid. Eenerzijds toch toonden zij door de overlegging niet alleen van de formulieren van eenigheid, maar vooral door die van de dordtsche kerkorde, een *nieuw* kerkgenootschap te willen vormen. Want een kerkgenootschap, dat dit deed, bestond er op dat oogenblik niet; de nederlandsch-hervormde kerk toch had zich niet onder de dordtsche kerkorde geplaatst, maar had, als georganiseerd lichaam en als erkend kerkgenootschap, de kerkorde van 1816. Als nieuw kerkgenootschap hadden zij dus de rechten van art. 191 kunnen verkrijgen. Maar aan den anderen kant wilden zij juist beslist niet als *nieuw* kerkgenootschap beschouwd worden, waar zij de nederlandsch-hervormde kerk voor de valsche verklaarden en zichzelf voor de ware gereformeerde kerk. Als zoodanig vindi ceerden zij zelfs hun recht op de kerkelijke goederen. Had nu in deze omstandigheden de regeering artikel 191 op hen toegepast, zoo had het nederlandsch-hervormd kerkgenootschap zich terecht over de niet-toepassing van dat artikel, wat hem betreft, kunnen beklagen. Men moet de oogen open houden voor de moeilijkheden, waarin de afgescheidenen dus de regeering brachten. Zij moest toen naar de eene of naar de andere zijde eene beslissing nemen, en het lag voor de hand, dat zij in die omstandigheden de verkregen rechten van het hervormd kerkgenootschap eerbiedigde. Maar daarmede was dan ook gezegd, dat de afgescheidenen, nu zij niet als *nieuw* genootschap wilden beschouwd worden en ook niet verklaard konden worden te treden in de rechten van een bestaand genootschap, buiten artikel 191 van de grondwet vielen.

Dit eenmaal zoo zijnde, had de koning volkomen recht de artikelen 291 en 292 van de Code Pénal op hen toe te passen. Verwijzing naar het tweede der additioneele artikelen der grondwet was daarvoor zelfs niet noodig. Wel zijn wij van oordeel dat de regeering bij de erkenning zeer willekeurig en onnoodig zware voorwaarden gesteld en vóór de erkenning dikwijls zeer ruw ingegrepen heeft, maar het recht tot het ingrijpen zelf was ontwijfelbaar. Thorbecke herinnerde er namelijk tegenover Groen terecht aan, dat zoowel de geschiedenis

van de artikelen 291 en 292 als de woorden de uitlegging verbieden, dat zij uitsluitend gericht waren tegen samenspanningen van politieke aard. Zelfs worden in artikel 291 in de eerste plaats genootschappen genoemd, die zich bezighouden met godsdienstige onderwerpen.

Ook artikel 193 van de grondwet, dat de regeering het recht gaf, preventief in het belang der openbare orde of veiligheid op te treden, verzette zich tegen die toepassing van artikel 291 en 292 niet. Ja, het valt zelfs niet te ontkennen dat waar de publieke opinie zoozeer tegen de afgescheidenen was ingenomen, ook om het trotseeren van 's konings wil, nu en dan toepassing van dit grondwetsartikel begrijpelijk zou zijn geweest, indien niet reeds artikel 291 van de Code Pénal daartoe recht gegeven had. Toch is het alleszins begrijpelijk, dat de onverstandige vervolgingen, waaraan de afgescheidenen bloot stonden, menigeen tegen de borst stuitten. Al kon de regeering om bovengenoemde redenen hen bezwaarlijk als genootschap erkennen, reden om de erkenning zoozeer te bemoeilijken en hunne godsdienstige samenkomsten te verstoren was er in den regel niet. Hoogstens zou de mogelijke stoornis van de openbare orde of veiligheid hiertoe een enkele maal aanleiding hebben gegeven.

Hierdoor deed zij zichzelf dan ook kwaad. In verschillende kringen klom de weerzin tegen haar geweld. De vrijheidszin van menigen nederlander begon te spreken te hunnen gunste. Liberale staatslieden achtten die vervolgingen in strijd met een echt liberalisme. Ook konden sommigen ze niet met de grondwet rijmen. Tot tolk van de zoodanigen maakte zich in de Tweede Kamer Mr. L. C. Luzac ¹⁾. En dit getuigenis had voor de afgescheidenen te meer waarde, waar de heer Luzac uitdrukkelijk zeide de godsdienstige gevoelens dier medeburgers niet te deelen. Maar hij trad op, omdat hij meende dat het hoofdstuk over den godsdienst in de grondwet een ruimeren zin had dan de regeering meende en art. 190, dat vrijheid van godsdienstige begrippen waarborgde, zonder vrijheid van gemeenschappelijke oefening van den godsdienst, mits zij de algemeene rust ongestoord late, niets beteekende. Daarom was deze dan ook in artikel 193 vastgelegd. Naar onze meening legde Luzac ten onrechte verband tusschen de beide artikelen 190 en 193, omdat het eerste van de onbepaalde vrijheid van *begrippen* en het laatste van de beperkte vrijheid van openbare *godsdienstoefening* spreekt. Maar zijn optreden bewees in elk geval, dat de toenmalige behandeling van de afgescheidenen principieel op meerder verzet begon te stuiten.

¹⁾ Handelingen Tweede Kamer zitting 15 Dec. 1837 bldz. 30. Mr. Luzac kwam op de zaak het volgend jaar terug, bij de behandeling van het ontwerp van wet tot hernieuwing der bepalingen van art. 1, 2 en 3 der wet van 3 November 1830 tegen woelingen, zie Hand. Tweede Kamer zitting 7 Dec. 1838 bldz. 27.

In zachter en algemeener termen werd door Jhr. D. F. van Alphen den volgenden dag in de kamerzitting tegen het standpunt der regeering geopponeerd ¹⁾. Wèl was bij van oordeel dat alle toezicht op zaken van godsdienst van overheidswege nog niet kon worden gemist, volgens den geest en den wil van de grondwet, maar van een geheel geadministreerden godsdienst verklaarde hij zich zeer afkeurig. Eenerzijds maande hij de regeering aan tot het gebruik van zachte middelen, anderzijds de afgescheidenen tot gehoorzaamheid aan de wetten des lands. Maar ook in deze stem des vredes klonk het misnoegen door over de houding der regeering en der rechters tegenover de afgescheidenen. Zelfs Mr. F. Frets, die in eene brochure : „De betrekking van den Staat tot den Godsdienst volgens de grondwet” tegen Groen was opgetreden, pleitte toch als lid der Kamer ook voor zachtzinnigheid van regeeringswege, al deed hij dit in deze hatelijke bewoordingen : „Ik meen bij alles de Regeering, door de twisten welligt in moeyelijkheid gebragt, te mogen verwijzen naar de manier, waarop meer en meer krankzinnigen genezen of gebeterd worden. Zij bestaat in zachtzinnigheid” ²⁾.

Doch ook buiten het parlement traden bekende liberale staatslieden, in naam van het liberalisme, voor de afgescheidenen op. Mannen als Donker Curtius en Anton Reinier Falck schroomden niet hunne scherpe afkeuring over de vervolging uit te spreken. Het viel dan ook moeilijk te ontkennen, dat, al was de openbare meening nog zeer tegen de afgescheidenen gekant, in menigen kring de behoefte naar eene oplossing van dit staatsrechterlijk vraagstuk of althans naar eene wijziging van de artikelen 290 en 291 van de Code Pénal krachtig begon te spreken. Voor den vrede te midden van het volk wenschten velen dat een uitweg uit de moeilijkheden mocht worden gevonden. Die uitweg nu zou van de zijde der afgescheidenen zelf komen.

Zooals wij gezien hebben, had de koning in het besluit van 9 Juli 1836 den weg gewezen, waarlangs door hen erkenning van hun kerkgenootschap kon worden verkregen. Welnu, in December 1838 verklaart de gemeente te Utrecht, onder leiding van Ds. H. P. Scholte, dien weg te willen bewandelen. In een rekest, tot den koning gericht, wordt gezegd, dat men zich van de erkende kerkgenootschappen heeft afgescheiden en verzocht in de burgerlijke maatschappij als eene christelijke afgescheidene gemeente te worden toegelaten en erkend, onder het bestuur der als opzieners en diakenen ter erkenning voorgedragen personen. Tevens toonden de requestanten te voldoen aan de voorwaarden voor toelating, zooals deze bij besluit van 5 Juli 1836 waren vastgesteld, namelijk dat er een voldoende aantal personen in Utrecht was om zulk eene gemeente te vormen ; dat een gebouw was aangewezen, geschikt voor de uitvoe-

¹⁾ Handel. Tweede Kamer zitting 16 Dec. 1837 bldz. 75 en 76.

²⁾ Handel. Tweede Kamer zitting 16 Dec. 1837 bldz. 61.

ning van den eeredienst ; dat een reglement op het kerkbestuur en de inrichting der gemeente was overgelegd ; dat een door hen individueel geteekend adres was ingediend, waarvan de naamteekeningen waren gecertificeerd door den burgemeester van Utrecht en eindelijk dat zij verklaard hadden zelf te zullen zorgen voor de behoeften van hun eeredienst en armen en nooit aanspraak te zullen maken op een toelage uit de schatkist noch op eenige goederen, inkomsten, rechten of titels van het hervormd of eenig ander nederlandsch kerkgenootschap. Hoewel de utrechtsche gemeente de drie formulieren van eenigheid aannam als de uitdrukking van haar gemeenschappelijk geloof, maakte zij zich, blijkens haar ingezonden reglement, los van de dordtsche kerkorde.

Aan de regeering, die zeer goed wist, dat hare houding steeds meer werd afgekeurd, kwam dit verzoek zeer gelegen. Bij koninklijk besluit van 14 Februari 1839 No. 87 werd het dan ook ingewilligd en de christelijke afgescheidene gemeente te Utrecht erkend. Hiermede was de strijd tusschen de regeering en de afgescheidenen beslist.

Laatstgenoemden hadden hun tweeslachtig standpunt van zich eenerzijds van de hervormde kerk af te scheiden en zich anderzijds als de wettige voortzetting daarvan te beschouwen, vaarwel gezegd. Het beste bewijs hiervan was de indiening van een nieuw reglement. Men had dat vroegere standpunt dan ook niet kunnen volhouden, ook niet met de redeneering, dat men zich wèl afscheidde van het kerkbestuur, maar niet van de kerk. Want krachtens het jus-constitutum van de kerk zelf bestond die tweeheid niet en kon men derhalve niet met het ééne breken en in de andere blijven. Scholte en de zijnen schijnen dit ten laatste te hebben begrepen. En velen deden het na hen.

De hoofden der afscheiding, namelijk De Cock, Brummelkamp en van Velzen, volgden met anderen spoedig Scholte's voorbeeld. Verschillende gemeenten verkregen echter ook nu nog de erkenning niet, omdat zij aan één of meerdere voorwaarden van het koninklijk besluit van 5 Juli 1836 niet voldeden. Doch ook dit getal verminderde van lieverlede. In de volgende jaren werden tientallen van gemeenten erkend.

Vooraf de troonsbeklimming van Willem II op 7 October 1840 kwam den afgescheidenen in dit opzicht ten goede. Deze vorst toch stelde minder prijs dan zijn vader op het hoogheidsrecht over de hervormde kerk en maakte het hun gemakkelijker om zelfstandig op te treden. Doch dit niet alleen. Hij wenschte van lieverlede de kerken in het algemeen meer vrijheid van beweging te geven en hechtte straks zijne goedkeuring aan eene nieuwe grondwet, die niet alleen den invloed van de kroon, maar van het publiek gezag in het algemeen, op de kerken aanzienlijk beperkte. In zooverre leidt de regeering van Willem II eene nieuwe periode in verhouding van staat en kerk in ons vaderland in.